

Vorbereidend
Wetenschappelijk
Onderwijs

Tijdvak 1
Dinsdag 24 mei
13.30 – 16.30 uur

Tekstboekje

DE SUBLIEME SIGARET

1 Op een tekening van cartoonist Peter van Straaten in *Het Parool* staat een auto dwars over de weg. Het linkervoorportier staat wagenwijd open en de bijrijder hangt tot aan zijn navel uit het autoraam. Hij kijkt naar de chauffeur, die zijn neus tegen de ruit van een restaurant heeft gedrukt. “En? Mag je er roken?”, vraagt de bijrijder.

2 Het is een typerende scène. Op de werkvloer, in restaurants, openbare gebouwen, zelfs in de buitenlucht wordt roken vrijwel onmogelijk gemaakt. De nieuwe tabakswet verbiedt roken in trein, schouwburg, museum, patatzaken en overheidsgebouwen. Ook mag er niet meer gerookt worden tijdens popconcerten en boven de formicatafeltjes van McDonald’s. Nederland lijkt steeds meer op Amerika: in sommige staten mag je alleen in eigen huis eens lekker opsteken.

3 Toegegeven: roken is ongezond. Sinds in 1950 de eerste baanbrekende studie verscheen, die roken in verband bracht met longkanker, heeft de sigaret – zo ze die al ooit bezat – haar onschuld verloren. Er is de afgelopen decennia zoveel over de kwalijke gevolgen van tabak en nicotine gepubliceerd, dat elke volwassene de risico’s moet kennen. Toch sterven in Nederland jaarlijks gemiddeld vijftigduizend mensen aan de gevolgen van het roken. Het is daarom geen wonder dat de overheid het als haar plicht ziet roken in de openbare ruimte terug te dringen en dat ze de burgers waarschuwt voor de gezondheidsondermijnende werking van de sigaret. Maar het fanatisme waarmee ze de strijd tegen het roken voert, is hiermee niet afdoende verklaard. Er is wel meer slecht voor de mens, zoals overgewicht, gebrek aan lichaamsbeweging, de Tour de France, uitlaatgassen en te hard werken, maar over deze gezondheidsrisico’s hoor je de overheid nauwelijks. Vanwaar die buitensporige onverdraagzaamheid jegens de roker?

4 Volgens Richard Klein, auteur van *Cigarettes are Sublime*, een cultuur- en genotsgeschiedenis van het roken, is het anti-rookbeleid van de overheid, onder de dekmantel van volksgezondheid, simpelweg een uiting van de tijdloze behoefte aan ‘morele censuur’. Volgens hem zijn rokers het slachtoffer van puriteinse verboden, die ook in het verleden periodiek de vrijheid hebben ingeperkt en genot hebben veroordeeld. Een land heeft kennelijk een zondebok nodig.

5 De westerse overheden kan daarbij enige dubbelhartigheid niet ontzegd worden. Ze verbieden wat vrij te verkrijgen is en wat met geraffineerde marketingmethoden begeerlijk wordt gemaakt. Hoewel de schadelijke effecten van het roken al decennia bekend zijn bij de overheid, is de sigarettenproductie alleen maar toegenomen. Meer dan de helft van het geld dat de roker voor zijn pakje betaalt, gaat naar de fiscus, die dit melkkoetje uiteraard niet graag slacht.

6 Intrigerend is ook de vraag waarom miljarden mensen stug doorpaffen, ondanks de dodelijke werking van de sigaret. Waarom zijn er, ondanks alle ontmoedigingscampagnes, nauwelijks minder jongeren gaan roken? Omdat roken verslavend is, zo zou men denken. Maar omdat men met enige inspanning kan stoppen met roken, is dat antwoord toch niet bevredigend. Een betere verklaring voor de wereldwijde populariteit van het roken dient gezocht te worden in het feit dat de sigaret niet zomaar een genotmiddel is. Roken verschaft niet alleen een fysieke sensatie, maar het is ook een cultureel fenomeen met verschillende dimensies.

7 Op de schilderijen van de Nederlandse zeventiende-eeuwse schilders was de Goudse pijp nog een vanitassymbool. Zo vereeuwigde Jan Steen een hoerenloper, naast een lichtekooi op een bed gevlijd. Het stenen pijpje slingert als embleem van ijdelheid en ledigheid op de grond. In het Europa van de negentiende en twintigste eeuw werden sigaar en sigaret de attributen van het vrijgevochten individu. Het zwierig opsteken van een sigaret was voor vrouwen een uitdrukking van emancipatie, het teken dat ze het juk van hun sociale beperkingen van zich afwierpen. Maar bovenal had het roken een sensuele betekenis. Hoe hadden Marlene Dietrich en Lauren Bacall *vamps* kunnen worden, als ze zich niet in zwoele rookwolken hadden gehuld en het fallische witte staafje niet nonchalant tussen hun lippen had gebungeld? En James Dean was geen *rebel without a cause* geweest zonder achteloze peuk in de hand. Sigaretten hebben een eigen esthetiek: het slanke witte buisje, de gloeiende kegel aan het eind, de omhoog kringelende rook. En dan de schoonheid van het roken zelf: het trage gebaar waarmee het staafje naar de mond wordt gebracht, de bestudeerde trekjes, het magische ritueel ...

8 Het roken van de eerste sigaret markeert
110 volgens publicist Henk Hofland (in *Orde
bestaat niet*) de intrede in de ingewikkelde
grotmensenwereld. Volgens hem gaan
mensen tussen hun twaalfde en achttiende
roken, omdat ze dan gaan begrijpen dat zij de
115 strijd met het leven aan moeten gaan, een
opgave die groter is dan je zomaar aankunt.
Volgens hem biedt de tabak bovendien troost
voor de ontoereikendheid van het bestaan en
het besef van de eigen sterfelijkheid. In
120 wezen gaat het om *eros* (liefde) en *thanatos*
(doodsdrift), om esthetiek en gevaar. Om die
reden noemt Richard Klein de sigaret
subliem. Door te roken bezweer je de angst
voor de dood; de wetenschap dat roken de
125 dood dichterbij brengt, draagt aan die
bezwering bij.

9 Het idee van de sublieme ervaring is
ontstaan in de achttiende eeuw. Joachim von
der Thüsen beschrijft in *Het verlangen naar*
130 *huivering: over het sublieme, het wrede en
het unheimliche* hoe de Engelse reizigers
destijds tijdens hun *Grand Tour* naar Italië
haastje-repje over de Alpen trokken. Deze
worden als afschuwwekkend ervaren. Maar
aan het eind van de achttiende eeuw zijn de
135 Alpen een toeristische trekpleister geworden;
ze worden zelfs *mooi* gevonden. Het angst-
aanjagende van de bergen wordt getemd door
de angst ervoor in een esthetische beleving
om te zetten: het sublieme. Het sublieme tilt
140 uit boven het middelmatige bestaan en
verschafft de moed het op te nemen tegen de
schijnbare almacht van de natuur.

10 Het sublieme vormt een paradox:
145 schoonheid en gevaar gaan samen, evenals
genot en afkeer. Elke roker vindt roken lekker
én vies. Hij hoort een stemmetje zeggen dat
hij ermee moet stoppen en juist dat stemmetje
verhoogt het genot. Ook de werking van
150 nicotine is dubbelzinnig. Gebrek aan nicotine
wakkert het verlangen ernaar aan: de hartslag
versnelt en de bloeddruk stijgt, het lichaam
wordt overvallen door een vage sensatie van
onbehagen en de roker krijgt trek in een
155 sigaret. Vervolgens ‘beloont’ de nicotine het
lichaam met ontspanning. De roker inhaleert
tevreden en heeft het gevoel dat hij het gif uit
zijn lijf jaagt. Sigaretten zijn op deze manier
subliem: ze zorgen én voor weezin én voor
160 genot.

11 Je kunt het rookgedrag ook vanuit
filosofisch oogpunt bekijken. Verbieden en

beschikbaar stellen doet denken aan het
verhaal van de zondeval. In het paradijs staat
165 zowel een boom van het leven als van de
kennis ‘van goed en kwaad’. God verbiedt de
mens hiervan te eten op straffe van de dood.
De Duitse filosoof Rüdiger Safranski legt in
zijn boek over het kwaad uit dat dit verbod
170 een innerlijke tegenstrijdigheid bevat. Nog
voor de mens de verboden vruchten heeft
geproefd, is hij door het verbod al ingewijd in
het onderscheid tussen goed en kwaad.
Safranski schrijft: “Als een leven aan gene
175 zijde van goed en kwaad, dus in een onschuld
die van dit onderscheid nog niets weet, als
zo’n paradijselijk leven er al geweest is, dan
heeft de mens zijn paradijselijke onschuld
niet pas verloren toen hij van de boom van de
180 kennis at, maar al sinds hem dat werd
verboden.” Zo zet de beschikbaarheid van het
kwaad aan tot het kwaad, zeker als die een
verlokking – kennis! genot! – in zich draagt.

12 Het fanatisme van de anti-rookbrigade
185 spruit voort uit de opvatting dat roken een
manifestatie is van het kwaad dat met alle
mogelijke middelen bestreden dient te
worden. De roker heeft van de boom van
kennis van het goed en kwaad gesnoept!
190 Maar evenmin als Adam en Eva zich lieten
weerhouden, zal de roker zich laten
beteugelen. Waarom zou de roker zich door
de overheid moeten laten dwingen tot het
leiden van een deugdzaam leven? Waarom
195 zouden wij, rokers, niet opkomen voor het
recht op genot, zelfs als dat ongezond is?
Voor het recht om onverstandig te zijn, mits
we daarmee niemand schaden? De ideologie
achter het rookverbod is uiterst discutabel.
200 Gezond leven is toch geen plicht? Goed leven
is klaarblijkelijk allereerst zo lang mogelijk
leven. Roken zou het kwaad zijn omdat
uiteindelijk de dood het kwaad is. Maar
waarom is een onherstelbaar gezond leven te
205 verkiezen boven een verkort, genotvol leven?

13 Richard Klein heeft gelijk: roken is
subliem en een leven zonder het sublieme is
ondraaglijk. De westerse mens dient zijn
bestaan rationeel en utilitair in te richten,
210 maar daarmee is de behoefte om de
rationaliteit, dat wat verstandig lijkt, te
ondergraven niet verdwenen. En, met
verwijzing naar de waarschuwing op de
nieuwste sigarettenpakjes: niet alleen roken is
215 dodelijk, het leven zelf is dodelijk.

naar: Xandra Schutte

uit: *Vrij Nederland*, 10 augustus 2002

Tegen de tirannie van het persoonlijke

De auteur, Dorien Pessers, is rechtsfilosoof. Dit artikel is een bewerkte versie van haar oratie als hoogleraar aan de Vrije Universiteit.

1 De overheid heeft in de loop van de vorige eeuw een ingrijpende gedaante-
verwisseling ondergaan. Het is geen hiërarchische, autoritaire en formalistische overheid meer, die vanuit de hoogte gebiedt of verbiedt, maar een overheid die gedooft, luistert en interactief is. De overheid wil zorgzaam zijn en richt zich meer en meer op een gelijkwaardige, communicatieve verhouding tot de burgers.

2 Ook de burger is van gedaante veranderd. Hij wil vrijheid van handelen, maar stelt de overheid aansprakelijk voor de gevolgen, zoals vervuiling van het milieu, filevorming op de wegen en een overbelaste gezondheidszorg. De burger wil zelf beschikken over zijn leven en over het moment van zijn dood, maar wil tegelijkertijd dat de overheid het vuile werk opknapt. De *bourgeois*, een privé-persoon in de staatsvrije ruimte van burgerlijke vrijheden, heeft de *citoyen* verdrongen, de *citoyen*, als drager van politieke rechten die hij in overeenstemming behoort te brengen met het algemeen belang. Kortom: de burger is een veeleisend kind geworden.

3 De burger bestookt de politiek met persoonlijke aanspraken. Hierdoor is het karakter van de politiek ingrijpend veranderd. De persoonlijke aanspraken hebben immers te maken met onmiddellijke behoeftebevrediging, met het hier en nu en niet met de belangen op de lange termijn. De politiek moet daarentegen gericht zijn op het algemeen belang en op een lange-termijnontwerp voor de samenleving. Wanneer burgers de politiek niet meer beschouwen als een strijd om structurele sociale verbetering maar als een middel tot directe behoeftebevrediging, vervaagt in de politieke besluitvorming het onderscheid tussen het persoonlijke en het algemene belang.

4 Het beeld van wat ideaal burgerschap zou moeten inhouden kwam tot ontwikkeling in de achttiende en negentiende eeuw.

Het begrip waardigheid stond daarin centraal. De waardige burger betreedt de openbaarheid – het *theatrum mundi* – als een acteur, die het masker draagt van het algemeen belang, waarachter het persoonlijke gevoel verborgen gaat.¹⁾ Van dit ideaalbeeld is weinig meer over. Persoonlijke gevoelens worden niet meer afgeschermd voor anderen, maar juist uitdrukkelijk in de openbaarheid gebracht. De emotionele erupties rondom het optreden en de dood van Fortuyn²⁾ waren geen willekeurige incidenten, maar gaven uitdrukking aan een ‘emotiecultuur’. Deze wordt gekenmerkt door de behoefte om woede en verdriet publiekelijk te uiten, bijvoorbeeld in ‘witte marsen’ of fakkeloptochten. De emotiecultuur heeft ook de media in haar greep gekregen. Zo langzamerhand zijn die doortrokken geraakt van collectief voyeurisme en exhibitionisme.

5 Deze emotiecultuur zet zich voort in het publieke domein van staat en burgerschap. Een duidelijk voorbeeld zien we in de behoefte aan excuses die bij verschillende bevolkingsgroepen bestaat. Surinamers willen excuses van de staat wegens de slavernij. Ook de slachtoffers van de rampen in de Bijlmer, Enschede en Volendam wilden spijtbetuigingen.

6 Kenmerkend voor deze postmoderne moraal is dat in een individualistische en pluralistische samenleving als de onze geen overeenstemming meer kan worden bereikt over gemeenschappelijke waarden en normen. Het is duidelijk dat intieme kwesties die betrekking hebben op het persoonlijke leven van de burger meer en meer worden vertaald in algemene maatschappelijke vraagstukken. Op het eerste gezicht lijkt het dan alsof aan de hoogste norm van rechtvaardigheid wordt voldaan. Aan een ieder moet immers het zijne worden gegeven. Bij nader inzien rijzen er echter ernstige bezwaren. Een maatschappelijke moraal die bestaat uit de som van

noot 1 In oudere vormen van toneel beelden de spelers hun karakter uit door voor hun gezicht een masker te dragen. Aan deze maskers konden de toeschouwers zien, welke rol werd uitgebeeld.

noot 2 Pim Fortuyn, destijds succesvol lijsttrekker van de *Lijst Pim Fortuyn*, werd op 6 mei 2002 vermoord.

- de subjectieve aanspraken en wensen van de burgers, leidt tot de 'tirannie van het persoonlijke'.
- 7 Nergens komt die 'tirannie van het persoonlijke' scherper tot uitdrukking dan in de medisch-ethische dilemma's van tegenwoordig. Het verlangen naar de dood omdat men 'klaar met leven' is, het verlangen naar een kind, het verlangen naar een gezond kind, verdriet om onvruchtbaarheid, homoseksueel ouderschap, bevruchting door middel van sperma- of eiceldonatie, draagmoederschap, preïmplantatiediagnostiek: het zijn alle kwesties die het hart van de persoonlijke levenssfeer raken.
- 8 Talloze maatschappelijke vraagstukken worden er onoplosbaar door. Zo kunnen in de gezondheidszorg geen verantwoorde keuzen meer worden gemaakt, omdat algemene regels van verdeling van de gezondheidszorg voorbijgaan aan de specifieke behoeften van het individu. Wanneer van het individu zelf geen afweging van zijn eigen belang tegen het algemene belang kan worden verwacht, en wanneer ook de overheid zich niet meer bevoegd acht die afweging te maken, wordt het onmogelijk nog langer in termen van het algemeen belang te denken en te handelen.
- 9 Al die rechten die door de burgers vanwege een individueel belang worden geclaimd, hebben principiële gevolgen voor de primaire taak van de overheid: de bescherming van het leven als kernvoorwaarde voor een duurzame gemeenschap. Fundamentele beginselen van onze rechtsorde, dat het leven niet mag worden gedood en de integriteit van het lichaam niet mag worden geschonden, komen erdoor onder druk te staan. Stap voor stap wordt ons een nieuwe publieke moraal opgedrongen door individuele burgers die hun persoonlijke verlangens naar een kind, naar een gezond kind, naar nieuwe organen, naar een zachte dood ook buiten de stervensfase – met behulp van de overheid – gehonoreerd willen zien.
- 10 Het gevolg is dat er geen door alle burgers onderschreven en eenduidige definities meer zijn van wat leven is, wat menswaardig leven, wat dood is. Orgaandonaties en euthanasie hebben de definities van de dood gedifferentieerd in 'hersendood', 'klinisch dood' en 'ouderwets dood'. Per casus wordt door medisch-ethische commissies vastgesteld welk begrip aan de orde is. Men vergeet echter, dat relativering van begrippen als leven en dood ook relativering van de bescherming van het leven inhoudt. Het definiëren van
- 11 wat leven, dood en menswaardigheid is, lijkt een kwestie van macht geworden.
- In de bloeiperiode van de verzorgingsstaat werden de burgers op vrijwel al hun wenken door de overheid bediend. Er waren nauwelijks individuele verlangens waaraan de overheid niet tegemoet kon komen. De verzorgingsstaat is de afgelopen jaren echter duchtig afgeslankt, want zij is niet langer te bekostigen. De overheid probeert op onderdelen de eigen verantwoordelijkheid van de burger te herstellen, onder meer door de tucht van de markt te introduceren. Maar de overheid kan zich niet zo snel van zijn imago van beschermende vader ontdoen, temeer niet daar de menselijke verhoudingen in hoog tempo steeds harder en anoniemer worden. In een samenleving waarin sociale verbanden vervagen en waarin gezinnen steeds meer op een economische eenheid gaan lijken, dreigen emotionele verwachtingen en verlangens, zoals het verlangen naar veiligheid en geborgenheid, te worden geprojecteerd op de overheid.
- 12 Zodra de burger zijn huis verlaat, behoort hij – volgens het klassieke burgerschapsideaal – zich aan te passen aan zijn formele rollen in de maatschappij. Dit rollenspel is geen kwestie van misleiding of een valse voorstelling van de eigen persoon. Integendeel, de publieke sfeer is het *theatrum mundi* waarin mensen niet als hun hoogstpersoonlijke zelf verschijnen, maar in hun rollen als werknemer, docent, arts, ambtenaar, politicus, of burger. De grensovergang van het persoonlijke naar het algemene wordt geaccentueerd door een verandering in kleding, taal, gedrag en leefwijze. De arts trekt een witte jas aan, de agent een uniform, de rechter een toga. Zonder dergelijke gedragscodes zou er geen sociaal en politiek leven mogelijk zijn.
- 13 Het belang van de grenzen tussen het persoonlijke en het algemene belang komt aan het licht wanneer deze grenzen worden opgeheven. Toen huisartsen hun witte jas uittrokken en tegen hun patiënten zeiden: 'zeg maar Jaap', nam de agressie in de spreekkamer toe. Op het moment dat aannemers en ambtenaren samen naar het bordeel gingen, is een praktijk van bouwfraude ontstaan. En verwacht mag worden dat het respect voor de rechterlijke macht zal afnemen zodra leden van de rechterlijke macht verschijnen met een hoofddoekje dat uitdrukking geeft aan hun persoonlijke geloofsovertuiging.
- 14 In de fascistische en communistische regimes uit de eerste helft van de vorige eeuw was het onderscheid tussen het

persoonlijke en het algemene opgeheven. Het persoonlijke leven werd door het politieke systeem gekoloniseerd. In de tweede helft van de vorige eeuw zien we, ook bij de Nederlandse overheid, een ver-vaging van het onderscheid tussen beide sferen, maar deze keer wordt het politieke

door het persoonlijke gekoloniseerd. Het ware burgerschap komt alleen tot zijn recht, wanneer het een principiële onderscheid weet te maken tussen het persoonlijke en het algemene belang. De tirannie van het persoonlijke ondermijnt het algemeen belang en holt de democratie uit.

naar: Dorien Pessers

uit: NRC Handelsblad, 5-6 oktober 2002

Einde

*De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen.
De Cevo is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.*